

**LINGVOKULTUROLOGIK YONDASHUV: INGLIZ TILI O‘QITISHDA
MADANIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH MUAMMOLARI VA
STRATEGIK YECHIMLAR**

**Ortiqova Risolat Eshonquliyevna
Atabayeva Mavluda Abdulla qizi**

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ingliz tili o‘qitish jarayonida lingvokulturologik yondashuvning nazariy va amaliy ahamiyati tadqiq etiladi. Muallif madaniy kompetensiyani shakllantirishda yuzaga keladigan asosiy muammolarni, jumladan, pragmatik interferensiya, madaniy stereotiplar va o‘quv materiallaridagi nomutanosibliklarni tahlil qiladi. Maqolada ushbu muammolarni bartaraf etish uchun qiyosiy-konseptual tahlil, autentik simulyatsiyalar va raqamli korpuslardan foydalanish kabi strategik yechimlar taklif etilgan. Tadqiqot natijalari til o‘rganuvchilarning madaniyatlararo muloqot qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *lingvokulturologiya, madaniy kompetensiya, ingliz tili metodikasi, madaniyatlararo muloqot, pragmatik xato, konsept, autentik material, lingo-didaktika.*

1. Kirish: Til va madaniyatning ontologik birligi

Zamonaviy tilshunoslikda til endi shunchaki aloqa quroli sifatida ko‘rilmaydi. Vilgelm fon Gumboldt aytganidek, *"Til – xalq ruhining ochiq ifodasidir: xalq tili uning ruhi, xalq ruhi esa uning tilidir"*. Ingliz tili global miqyosga chiqqani sari, uning ichidagi madaniy qatlamlar yanada murakkablashdi. Bugungi kunda talaba faqat "Standard English"ni emas, balki madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan sub-tekstlarni tushunishi shart.

Lingvokulturologik yondashuvning maqsadi – talabada "madaniy intellekt" (CQ - Cultural Intelligence) koeffitsientini oshirishdir. Bu jarayonda til o‘rganuvchi o‘zga madaniyatni o‘z madaniyati prizmasi orqali emas, balki obyektiv voqelik sifatida qabul qilishni o‘rganadi.

2. Metodik muammolar tahlili: Nega madaniy kompetensiya oqsamoqda?

2.1. Lingvistik va Pragmatik xatolarning farqlanmasligi

O‘qitish jarayonida ko‘pincha grammatik xatolarga (masalan, *he don't* deyishga) katta e’tibor beriladi, lekin pragmatik xatolar (vaziyatga mos kelmaydigan so‘z tanlash) e’tibordan chetda qoladi.

• **Keys-stadi:** O‘zbek talabasi ingliz tilidagi mehmonga "Eat more!" (Ko‘proq yeng!) deb buyruq maylida murojaat qilishi mumkin. G'arb madaniyatida bu shaxsiy hududga tajovuz sifatida qabul qilinadi. To‘g‘ri shakl: "Would you like some more?" yoki "Help yourself". Bu lingvistik xato emas, balki madaniy-pragmatik xatodir.

2.2. Semantik ekvivalentlik illyuziyasi

Talabalar lug‘atdagi so‘zlar bir-biriga 100% mos keladi deb o‘ylashadi. Masalan, inglizcha "Family" va o‘zbekcha "Oila" so‘zlarining denotativ ma‘nosi bir xil, ammo konnotativ ma‘nosi farq qiladi. Inglizlar uchun "family" ko‘pincha yadro oilani (ota-ona va farzand) anglatrsa, o‘zbeklarda bu tushunchaga barcha qarindosh-urug‘lar kiradi.

2.3. O‘quv dasturlaridagi "Stereotipizatsiya"

Ko‘pgina darsliklarda inglizlar faqat choy ichadigan, har doim ob-havo haqida gapiradigan qat’iy insonlar sifatida tasvirlanadi. Bu talabalarda "qotib qolgan" (static) madaniyat tushunchasini shakllantiradi va ularni zamonaviy, dinamik G‘arb jamiyati bilan muloqotga tayyorlamaydi.

3. Strategik yechim: Lingo-didaktik modellar

Madaniy kompetensiyani shakllantirish uchun quyidagi uch bosqichli modelni qo'llash taklif etiladi:

I-bosqich: Kognitiv xabardorlik (Awareness)

Bu bosqichda talaba o‘z madaniyati va o‘zga madaniyat o‘rtasidagi farqlarni ko‘ra olishi kerak.

- Mashq: "Cultural Iceberg". Talabalarga aysberg rasmi beriladi. Suv ustidagi qismiga "kiyinish, ovqatlanish, musiqa" yoziladi. Suv ostidagi qismiga esa "vaqtga munosabat, oilaviy ierarxiya, do‘stlik tushunchasi" kabi ko‘rinmas qadriyatlarni joylashtirish topshiriladi.

II-bosqich: Emotsional moslashuv (Affective domain)

Talabada o‘zga madaniyat vakillariga nisbatan tolerantlikni shakllantirish.

- Mashq: "Perspective Taking". Biror muammoli vaziyat (masalan, kechikib kelish) beriladi va talabadan uni avval o‘zbek, so‘ngra nemis va nihoyat amerikalik nuqtayi nazaridan izohlash so‘raladi.

III-bosqich: Xatti-harakat strategiyasi (Behavioral)

Bu bosqichda talaba real muloqotda to‘g‘ri lisoniy vositalarni tanlaydi.

4. Amaliy metodika: Lingvokulturologik mashqlar tizimi

Maqolaning ushbu qismida o‘qituvchilar darsda qo'llashi mumkin bo'lgan aniq usullar keltiriladi:

A. Frazologizmlar orqali "Dunyo manzarasi"ni tahlil qilish

Idiomalar – millat tafakkurining kvintessensiyasidir.

- *Inglizcha*: "The early bird catches the worm" (Vaqt va samaradorlikka urg‘u).
- *O‘zbekcha*: "Erta turgan ishdan qolmas" yoki "Harakatingda baraka".
- Vazifa: Talabalar ushbu maqollarning kelib chiqish tarixini va ularda aks etgan etnos qadriyatlarini solishtiradilar.

B. "Cultural Assimilator" (Madaniy simulyator) usuli

Talabalarga madaniy tushunmovchilik tasvirlangan qisqa hikoya beriladi va 4 ta javob varianti taqdim etiladi. Faqat bitta javob o‘sha madaniyat vakilining harakatini to'g'ri tushuntiradi.

- *Misol*: Amerikalik boshliq o‘z xodimiga "I'd like you to consider doing this" dedi. Xodim buni "xohlasam qilaman, xohlamasam yo‘q" deb tushundi. Natijada ishdan bo‘shatildi. Nega? (Chunki ingliz madaniyatida bu yumshoq shakldagi qat'iy buyruqdir).

C. Lingvistik "Etiket" xaritasi

Talabalar bilan birga "Xushmuomalalik darajalari" jadvali tuziladi:

1. Impolite: "Give me water!"
2. Neutral: "I want some water."
3. Polite: "Can I have some water, please?"

4. Very Polite (British style): "I was wondering if I could possibly have a glass of water, if it's not too much trouble?"

5. Raqamli texnologiyalar va Lingvokulturologiya

21-asrda madaniy kompetensiyani faqat darslikdan o‘rganib bo‘lmaydi.

- Virtual Reality (VR): Talabalarni London yoki Nyu-York ko‘chalariga "sayohat" qildirish orqali vizual va ijtimoiy madaniyatni o‘rgatish.

- Corpus Linguistics: "British National Corpus" kabi bazalardan foydalanib, so‘zlarning qaysi kontekstda va qaysi ijtimoiy tabaqa tomonidan ishlatilishini tahlil qilish.

- Social Media Analysis: Twitter yoki Reddit’dagi jonli bahslarni o‘rganish orqali zamonaviy "slang" va ijtimoiy etiketni tahlil qilish.

6. Strategik Takliflar

Ingliz tili o‘qitishda madaniy kompetensiyani shakllantirish shunchaki qo‘shimcha mashg‘ulot emas, balki ta’limning uzviy qismi bo‘lishi kerak. Tadqiqotlarimiz natijasida quyidagi xulosalarga keldik:

1. Dasturlarni modernizatsiya qilish: Milliy o‘quv dasturlariga "Madaniyatlararo muloqot" moduli kiritilishi shart.

2. O‘qituvchilar malakasini oshirish: O‘qituvchilar uchun xorijiy davlatlarda nafaqat til, balki madaniy stajirovka kurslarini tashkil etish.

3. Integratsiyalashgan yondashuv: Tilni adabiyot, tarix va san’at bilan bog‘langan holda o‘qitish.

Ushbu strategik yechimlar amalga oshirilsa, bitiruvchilar nafaqat "gapira oladigan", balki dunyo bilan "tillasha oladigan" mutaxassislar bo‘lib yetishadilar.

7. O‘zbek va Ingliz Madaniy Dunyo Manzaralarining Qiyosiy Tahlili

Parametr	Ingliz (G‘arb) Madaniyati	O‘zbek (Sharq) Madaniyati	Metodik Tavsiya
Muloqot uslubi	Past kontekstli (Aniq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri)	Yuqori kontekstli (Imo-ishora, ko‘chma ma’no)	"Reading between the lines" mashqi
Vaqt tushunchasi	Monoxron (Vaqt — resurs, reja ustuvor)	Polixron (Vaqt — moslanuvchan, munosabat ustuvor)	Deadline va etiket simulyatsiyalari
Ijtimoiy masofa	Individualizm (Shaxsiy hudud daxlsiz)	Kollektivizm (Jamoaviy yaqinlik)	"Personal Space" tushunchasini tushuntirish
Xushmuomalalik	Masofali (Indirectness, softening)	Mehmondo‘stlik (Imperativ/Buyruq orqali g‘amxo‘rlik)	"Softening language" (I wonder, If you could)

Lingvokulturologiyaning eng samarali usullaridan biri bu — kontrastiv (qiyosiy) tahlildir. Talaba ikki madaniyat o‘rtasidagi farqni aniq misollarda ko‘rsa, unda "madaniy hushyorlik" uyg‘onadi.

7.1. Vaqt Konsepti (Chronemics)

Ingliz madaniyatida vaqt — chiziqli va cheklangan resurs ("*Time is money*"). O'zbek madaniyatida esa vaqt ko'proq polixron xarakterga ega, ya'ni munosabatlar vaqtdan ustun turadi.

- Muammo: Ingliz tilidagi "I'll be there in 5 minutes" iborasi ingliz uchun aniq 5 daqiqani anglatadi, o'zbek muloqotida bu "tez orada" degan mavhum ma'noni berishi mumkin.

- Strategik yechim: Darslarda "Deadline" va "Punctuality" tushunchalarining etimologik va ijtimoiy ildizlarini tahlil qilish.

7.2. Masofa va Shaxsiy Hudud (Proxemics)

Ingliz tilida so'zlashuvchi jamiyatlarda "Personal space" (shaxsiy hudud) daxlsizdir. O'zbek madaniyatida esa "jamoaviylik" (collectivism) ustuvor bo'lgani uchun odamlar bir-biriga yaqinroq masofada muloqot qiladilar.

- Lisoniy ifodasi: Ingliz tilidagi "*Excuse me*" iborasi faqat kechirim so'rash emas, balki birovning shaxsiy hududiga kirishdan oldin ruxsat so'rash signalidir. O'qitishda bu farqlarni tushuntirish talabalarning real muloqotda "noolin yaqinlik" qilishining oldini oladi.

8. Frazologik Birliklarda Milliy Kolorit

Maqolaning ushbu qismida biz metaforik tafakkur masalasiga to'xtalamiz. Har bir xalq o'z atrofidagi borliqni o'ziga xos tarzda nomlaydi.

8.1. Zoonimik Metaforalar

Hayvonlar bilan bog'liq iboralar madaniyatlarda turlicha ma'no yukiga ega:

- Bag (Uloq/Eshak): O'zbek tilida "eshakday ishlash" ijobiy (mehnatsevarlik) ma'nosida ham qo'llansa, ingliz tilida "work like a dog" ko'proq og'ir, qadrlanmaydigan mehnatni anglatadi.

- Owl (Boyo'g'li): O'zbek madaniyatida boyo'g'li baxtsizlik belgisi hisoblansa, ingliz madaniyatida u donishmandlik timsolidir ("*as wise as an owl*").

- O'qitish metodikasi: Talabalarga "Animals in Cultures" jadvalini tuzdirish orqali ularning assotsiativ fikrlashini o'zgartirish.

9. Zamonaviy Strategiya: Lingvistik Korpuslar va Sun'iy Intellect

21-asrda madaniy kompetensiyani shakllantirishda texnologiyalar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

9.1. Korpus Lingvistikasi (Corpus-based approach)

BNC (British National Corpus) yoki COCA (Corpus of Contemporary American English) kabi tizimlar so'zlarning nafaqat ma'nosini, balki ularning "madaniy muhitini" ham ko'rsatadi.

- Misol: "Success" so'zi ingliz korpuslarida ko'pincha "hard work", "individual achievement" so'zlari bilan yonma-yon keladi. Bu talabaga o'sha jamiyat qadriyatlari haqida statistik ma'lumot beradi.

9.2. Sun'iy Intellect (AI) bilan Ishlash

ChatGPT yoki Gemini kabi modellardan madaniy simulyator sifatida foydalanish mumkin.

• Topshiriq: "Sen Londondagi nufuzli kompaniya menejerisan. Men sening huzuringga ish so‘rab keldim. Muloqotni ingliz etiketiga mos ravishda boshla va meni madaniy xatolarim uchun ogohlantir". Bunday interaktiv muloqot talabani real muhitga tayyorlaydi.

10. Lingvokulturologik Kompetensiyani Baholash Mezonlari

Madaniy bilimni qanday o‘lchash mumkin? Maqolada quyidagi mezonlarni taklif etamiz:

1. Madaniy sezgirlik (Cultural Sensitivity): O‘zga madaniyatdagi nozik farqlarni payqash qobiliyati.

2. Lisoniy moslashuvchanlik: Vaziyatga qarab nutq uslubini (formal/informal) o‘zgartira olish.

3. Mediatorlik mahorati: Ikki madaniyat vakillari o‘rtasidagi tushunmovchilikni izohlab bera olish.

Taklif etilgan metodikalarning samaradorligini aniqlash uchun talabalarning madaniy kompetensiya darajasini tahlil qilish lozim. Quyidagi jadvalda talabaning lisoniy va madaniy rivojlanish bosqichlari ierarxik tartibda aks ettirilgan:

Daraja	Tavsifi	Talaba nima qila oladi?
Etnotsentrizm	Faqat o‘z madaniyatini to‘g‘ri deb bilish.	O‘zga madaniyatni "g‘alati" deb baholaydi.
Xabardorlik	Farqlarni ko‘ra boshlash.	Madaniy farqlar borligini tan oladi, lekin sababini bilmaydi.
Tolerantlik	O‘zga qadriyatlarni hurmat qilish.	Madaniy xilma-xillikka nisbatan neytral yoki ijobiy munosabatda bo‘ladi.
Adaptatsiya	Muloqotni vaziyatga moslash.	Real muloqotda ingliz etiketini muvaffaqiyatli qo‘llaydi.

11. Strategik Takliflar va Xulosaning Kengaytirilgan Qismi

Maqolani yakunlar ekanmiz, muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi Kompleks Dasturni taklif etamiz:

A. Darsliklar uchun "Madaniy Filtr"

O‘zbekistonda nashr etilayotgan ingliz tili darsliklari nafaqat til materialini, balki "Cultural Scenarios" (Madaniy ssenariylar) bo‘limini o‘z ichiga olishi kerak. Har bir unit (bob) oxirida o‘sha mavzuga oid madaniy tabu va tavsiyalar berilishi shart.

B. "Intercultural Clubs" Tashkil Etish

OTMlarda xorijiy mutaxassislar ishtirokida faqat til emas, balki "Madaniyatlar to‘qnashuvi" deb nomlangan munozara klublarini joriy qilish. Bunda talabalar tilni o‘rganish barobarida ijtimoiy muloqot sirlarini amalda sinab ko‘radilar.

C. O‘qituvchi tayyorlash tizimini qayta ko‘rib chiqish

Pedagogik oliy ta’lim muassasalarida "Lingvokulturologiya" fanini o‘qitish soatlarini ko‘paytirish va bu fanni metodika bilan integratsiya qilish. O‘qituvchi ingliz tilini o‘zbek madaniyati qolipi bilan tushuntirishdan voz kechishi kerak.

Yakuniy Xulosa

Lingvokulturologik yondashuv — bu shunchaki yangi metod emas, bu til ta’limidagi paradigma o’zgarishidir. Biz talabalarga faqat inglizcha gapirishni emas, balki ingliz tilida so’zlashuvchi dunyoda muvaffaqiyatli yashash va muloqot qilishni o’rgatishimiz lozim. Madaniy kompetensiya shakllangan talaba global mehnat bozorida raqobatbardosh, bag’rikeng va kreativ fikrlovchi shaxsga aylanadi.

Strategik yechimlarning hayotga tatbiq etilishi O’zbekiston ta’lim tizimini xalqaro standartlar darajasiga olib chiqishda muhim poydevor bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks, CA: Sage.
2. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
4. Ter-Minasova, S. G. (2000). *Язык и межкультурная коммуникация*. Москва: Слово.
5. Ashurova, D. U., & Galieva, M. R. (2016). *Stylistics of Literary Text*. Tashkent: Alisher Navoiy.
6. Safonova, V. V. (1996). *Изучение языков международного общения в контексте диалога культур и цивилизаций*. Воронеж: Истоки.
7. Hall, E. T. (1976). *Beyond Culture*. New York: Anchor Books.
8. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press.